
Sessió científica

La violència en la mirada.

Proposta d'un mètode d'anàlisi de la violència a la televisió

per Jordi Busquet

Professor titular. Coordinador del grup de recerca Violència i televisió de la Facultat de Comunicació Blanquerna (Universitat Ramon Llull) integrat per Sue Aran, Francesc Barata, Pilar Medina i Jordi Busquet

Presentació

L'objectiu d'aquest article és presentar de manera sintètica alguns dels resultats més significatius assolits en l'estudi realitzat per l'equip de recerca Violència i televisió de la Facultat de Comunicació Blanquerna. El treball es publicarà properament en la col·lecció *Papers d'estudi* amb el títol *La violència en la mirada. L'anàlisi de la violència televisiva*. Es tracta d'un treball de recerca bàsica que ha servit per a construir un marc teòric útil per analitzar el tema. En aquests moments el grup de treball ha entrat en una nova etapa i està realitzant un treball de recerca —de caire aplicat— sobre *la percepció infantil de la violència a la televisió*.

El grup de recerca Violència i televisió es constituí el desembre de l'any 1997 a partir de l'encàrrec formulat a la Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna de la Universitat Ramon Llull per part del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC).¹ L'equip de treball és de caràcter interdisciplinari i està format per Sue Aran (comunicació audiovisual), Francesc Barata (periodisme), Pilar Medina (psicologia) i Jordi Busquet (sociologia), que és el coordinador del grup. Els quatre membres estem vinculats al camp de la recerca i de la docència universitària i, en alguns casos, relacionats també amb el món professional del periodisme i de la televisió.

La constitució i consolidació de l'equip respon a la voluntat de posar en comú diverses perspectives de coneixement sobre un mateix tema, cosa que permet assolir una visió més completa d'un fenomen social i comunicatiu tan complex i polifacètic com és el de la violència. L'abast i la complexitat del tema aconsellaven aquest apropament interdisciplinari. Això ha significat la realització d'un llarg i intens període de reflexió i de debat col·lectiu que s'ha fet en el marc d'un programa de treball en equip i de sessions de seminari.

1. La televisió com a objecte d'estudi

Un dels problemes més importants a l'hora d'iniciar aquesta recerca era vèncer la dificultat inherent a l'objecte d'estudi. No és gens senzill parlar de televisió. Els discursos apocalíptics, tan presents en aquest final de segle, i tan carregats de mals auguris sobre el destí de la humanitat, fan de la televisió un dels seus blancs predilectes. Des del sentit comú —i sovint des del camp intel·lectual— es tendeix a convertir la televisió en un dels principals bocns expiatoris del nostre temps. El neguit i el

1. L'equip de recerca ha publicat el número 6 de la revista *Trípodos* (desembre de 1998), editat per la Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna. Es tracta d'un número extraordinari titulat *L'impacte social de la violència a la televisió*, que va néixer en gran part gràcies a l'impuls de les jornades que amb el mateix nom es van presentar a la Universitat d'Estiu de la Universitat Ramon Llull d'aquell any.

malestar de molts ciutadans sobre les formes de vida es projecten envers la televisió, que pot arribar a considerar-se com l'origen de tots els nostres mals. En el camp de les ciències socials no és possible assolir un nivell d'objectivitat plena.² Precisament per això, el científic ha de fer un gran esforç per evitar projectar les seves inquietuds i prejudicis sobre la realitat que estudia. Aquest esforç de distanciació és particularment necessari en tractar els temes socials més punyents o conflictius, com potser el cas de l'anàlisi de la televisió que no sempre ha estat considerada un objecte prou *digne* d'estudi.

Els estudis sobre la violència i la televisió s'encarreguen, generalment, a partir de la sospita que hi ha una relació causal, més o menys directa, entre la violència a la petita pantalla i la violència al carrer. Alguns estudiosos consideren que la presència d'imatges de violència a la televisió és la responsable de l'increment de la violència social o, si més no, comporta un greu procés de degradació estètica i moral. Aquesta sospita contra els mitjans de comunicació de masses no és pas una novetat. Des del naixement de la impremta, el descobriment i l'aplicació dels nous mitjans tecnològics de difusió cultural han anat sempre acompanyats, juntament amb la fascinació que provoca la novetat, de manifestacions de temor i malfiança. Primer va ser la premsa de masses, més endavant el cinema i la ràdio. Avui la televisió aixeca moltes suspicàcies, fins al punt que alguns creuen que la televisió és la *principal responsable* de l'increment de la violència al món. No ens hauria d'estranyar gaire que molt aviat sigui Internet —en la mesura que el seu ús es vagi generalitzant— el que prengui el relleu a la televisió com a nou boc expiatori.

Aquesta concepció ha afectat la recerca comunicativa. Hi ha una important tradició d'investigació que considera que els mitjans influeixen directament —sovint de manera negativa— sobre la conducta de les persones. La història de la recerca comunicativa ha estat dominada, des dels orígens, per una percepció lineal o processual de la comunicació, amb la persuasió com a activitat més rellevant. Des d'aquesta perspectiva s'entén la tendència a sobrevalorar el poder dels mitjans de comunicació social. Més endavant a l'àmbit de la *Mass Communication Research* es van posar en qüestió els suposats efectes perversos dels mitjans i es va proposar el *model dels efectes limitats*, que destacava la relativitat de l'eficàcia dels mitjans de comunicació de massa i resituava la seva influència en un determinat context social. En l'etapa actual s'ha tornat a la vella tradició, que tendeix a magnificar el poder dels mitjans.

2. Autors com Writh C. Mills admeten la impossibilitat radical d'ésser objectiu. No obstant això, el científic social no pot renunciar a la recerca de la veritat. Tot bon treball *ha de ser sempre una recerca sincera de la veritat*; «no d'una veritat absoluta, dogmàticament erigida i afirmada per sempre, però sí d'una veritat que és capaç de ser revisada i posada en quarantena» (R. Quivy). Hem de negar a la ciència la seguretat del saber definitiu. La ciència no pot progressar si no es qüestionen continuament les bases i els principis de les seves construccions.

La televisió pot ser impactant i commovedora, però sovint s'oblida que té unes influències de caire difús i força fugisser. La suposada omnipotència de la televisió pot fer-nos oblidar i menystenir la importància d'altres instàncies socials i culturals —com l'escola o la família— que també participen en el procés de socialització. Assenyalar la televisió com a principal responsable de la violència és una hàbil manera de desviar l'atenció d'altres causes més profundes i estructurals de la violència en la nostra societat.

La televisió té una transcendència social i cultural indiscutible. Nosaltres creiem, però, que es tendeix a sobredimensionar la seva importància tant positivament (quan es considera la televisió com un instrument educatiu) com negativament (quan es culpa la televisió de males influències). No és bo convertir la televisió —com a objecte o com a artefacte— en subjecte o protagonista. Hi una tendència a cosificar la televisió i a convertir-la en una mena de realitat autònoma protagonista del nostre temps. Creiem que cal canviar la mirada convencional sobre els efectes socials de la televisió i mantenir una visió més centrada en els seus usos socials i en el protagonisme de l'espectador en la interpretació dels missatges.

Francesc Escribano es queixava no fa gaire de que tothom es veu en cor de parlar de televisió i dir-hi la seva. Literalment deia: «parlant de televisió se'ns escalfa massa la boca». És per això que ens plantejem aportar una mirada més serena i, en la mesura del possible, lliure de prejudicis. En aquest sentit pot ser útil recordar les paraules de Salvador Cardús relatives a l'anàlisi televisiva escrites en el seu llibre *El desconcert de l'educació*: «Hom s'hi aproxima des de l'ambigüitat psicològica que representa ser, alhora, un crític amb el paper de la televisió i, normalment, un derrotat consumidor habitual de televisió. El discurs sobre la televisió, en aquest cas, trasllueix relacions personals ambigües amb l'objecte de debat, males consciències, frustració per la impotència de no saber deixar de fer en privat allò que s'ha de condemnar en públic [...]»

2. El tema de la «violència televisiva»

No és gens senzill, doncs, tractar la televisió. Aquesta dificultat s'agreuja encara més en parlar de *violència i televisió*, que és el tema del nostre treball. Vivim en un temps en què hi ha una preocupació creixent envers el tema de la violència, sensibilitat que s'expressa a través d'un creixent rebuig social d'aquesta i especialment davant de les demostracions físiques més visibles. La violència és en el món actual una realitat problemàtica que suscita inquietud i malestar en amplis sectors socials. La televisió esdevé una mena de finestra que ens posa en contacte amb aquesta realitat. Tendim a pensar que la violència —que pren múltiples

formes— és present a tot arreu. No és cert, però, que estiguem immersos en un temps particularment violent.

En tractar la temàtica de la violència i la televisió seria molt fàcil acabar parlant de la *televisió violenta* i fer de la televisió la causa principal de la violència al món. Tant és així, que, molt sovint, la pregunta que s'acaba fent és si la presència d'imatges de violència a la televisió fa la societat més violenta (es podria fer la pregunta a l'inrevés: una societat que participa d'una cultura de la violència molt arrelada genera un tipus de producció audiovisual més violent?). Es tracta d'una pregunta molt difícil de respondre i que introdueix una sèrie de sospites sobre la mateixa televisió.

Els experts no s'acaben de posar d'acord, però, en si hi ha (o no) una relació directa entre la violència televisiva i la violència real. Des de la nostra perspectiva, les nombroses investigacions realitzades durant les darreres dècades, sobretot als Estats Units, no han aportat evidències definitives sobre una suposada relació causal entre la violència als mitjans de comunicació social i la violència en la societat. Les diferents aproximacions teòriques i els resultats obtinguts en la recerca no acaben de coincidir: oscil·len entre les que afirmen que hi ha relació causal directa entre violència televisiva i violència social i les que neguen tota incidència o que assenyalen, fins i tot, efectes purificadors o catàrtics de la violència televisiva. Aquesta diversitat de teories alternatives posa en evidència la complexitat del tema i les limitacions de la recerca que s'han fet fins avui.

3. Els objectius de la recerca

Al llarg del text, hem afrontat alguns dels temes que considerem claus de la relació que s'estableix entre la violència i la televisió. Hem repassat les diverses teories i s'han contemplat les recerques que s'han fet sobre el tema.

L'objectiu del nostre treball ha estat intentar definir millor la temàtica i construir un marc teòric que ens permeti abordar el tema amb un millor coneixement de causa. Per això hem realitzat una reflexió prèvia amb la finalitat de delimitar clarament el significat del terme *violència*, descriure els diferents tipus de violència i exposar les teories que tracten el tema. Finalment, hem proposat un *model d'anàlisi qualitativa* de la violència a la televisió que té present l'existència de diversos gèneres televisius.

En definitiva, el model d'anàlisi que presentem té com a objectiu primordial la definició d'un marc teòric que permeti observar els diferents tipus i formes de violència televisiva.

4. L'estructura del treball

El treball s'estructura bàsicament en cinc punts.

1. Es revisa la noció de violència, es tracten els diversos tipus de violència humana i s'exposen les principals teories que tracten el tema des del camp de la psicologia i la sociologia.

2. S'exposen les teories que analitzen el paper dels mitjans de comunicació social, que contempen les diverses formes de violència mediàtica i les seves possibles repercussions socials.

3. També s'estudia el vincle existent entre les teories de la comunicació i el saber criminològic. S'analitza el tractament mediàtic de la criminalitat i la presència de la violència a les pantalles de televisió.

4. Es plantegen els problemes i limitacions que comporta la noció de *gènere* a l'àmbit televisiu i s'exposen les distintes formes en què la violència apareix en els discursos televisius.

5. Finalment, es fa una reflexió sobre els criteris que han d'intervenir en l'elaboració d'un mètode d'anàlisi de la violència a la televisió. Aquest capítol ve precedit per una reflexió metodològica i es clou amb la proposta d'un model d'anàlisi.

5. Les aportacions realitzades

Mentre que en alguns països —particularment als Estats Units— fa força dècades que s'esmercen recursos per estudiar aquesta problemàtica, la tradició que hi ha en el nostre àmbit és, encara avui, molt recent, per no dir quasi inexistent. En poc temps, però, s'han publicat alguns llibres o s'han celebrat fòrums i simpòsiums per tractar la suposada relació que hi ha entre la televisió i la violència. Sembla prematur avançar conclusions a casa nostra. Malgrat tots aquests treballs publicats, podem dir que aquesta és la primera recerca que s'ha fet de característiques similars a Catalunya i també a l'Estat Espanyol. En aquest sentit, hem hagut de partir una mica de zero per la manca de tradició investigadora en el nostre país. Aquest fet ens obligava a fer un plantejament prudent. No pas per manca d'exigència, sinó fonamentalment per lucidesa. Esperem que la nostra aportació —encara que modesta— contribueixi positivament a cobrir algunes mancances existents a la literatura científica sobre el tema de la violència i televisió.

En l'àmbit espanyol i català encara és necessari fomentar més investigacions contextualitzades en el nostre context cultural i social. No es poden continuar acceptant, de forma mimètica, els resultats d'estudis fets a altres contextos socials i culturals força diferents als nostres.

En aquesta línia sembla fonamental l'estudi sobre la percepció que tenen els ciutadans sobre el tema.

6. A tall de conclusió

Som conscients de la dificultat d'assolir unes conclusions pretesament definitives. Per tant, aquests elements que s'apunten són de caire temptatiu i provisional.

1. Els darrers estudis publicats sobre el mapa genètic posen de manifest les limitacions que presenten els discursos sociobiològics. La conducta humana no està determinada genèticament i, per tant, no es pot dir que l'home sigui violent per naturalesa, tot i que encara avui moltes formes de violència fan acte de presència en diversos àmbits de la vida humana.

2. En la línia dels estudis endegats per Norbert Elias, podem afirmar que dins el *procés de civilització* hom aprèn a controlar o a reprimir les seves pulsions interiors. Aquest procés queda palès en una progressiva rigidesa en la manifestació dels afectes, una tendència a reprimir i a controlar l'espontaneïtat i els comportaments violents.

Es constata, també, el gran interès social que hi ha per la narració del fet criminal on els mitjans ofereixen un espai de contacte —sense risc— envers el que podríem qualificar de comportaments *anticonvencionals*. Si bé els mitjans de comunicació de massa no són els responsables d'aquest interès de la comunitat pels relats de la criminalitat violenta, sí que —incentivats per l'afany d'ampliar les xifres d'audiència— exploten aquesta fascinació perquè funciona com un producte rendible, de fàcil producció i consum. Això mateix s'esdevé amb els productes audiovisuals produïts a l'àmbit de la ficció.

3. Hi ha una tradició investigadora que considera, sovint de forma esquemàtica, que mentre la *violència real* televisada provoca rebuig en l'audiència, la *violència ficcional* té un gran poder de fascinació i podria arribar, fins i tot, a modelar conductes imitatives. Nosaltres no estem segurs que aquesta afirmació sigui certa en tots els casos, ja que això depèn molt del context i de les circumstàncies de la recepció. Aquesta amenaça és redefinida pels espectadors.

Creiem que cal canviar la mirada tradicional sobre els efectes socials de la televisió per incorporar una visió més centrada en els usos socials i en el protagonisme de l'espectador en la interpretació dels missatges. Aquesta mirada ens permet comprendre la diversitat de situacions i la complexitat del tema. En aquest sentit, és molt important tenir en compte les característiques i la disposició personal dels espectadors i el context familiar i social en què es veu la televisió. Cal re-

marcar el paper actiu i la responsabilitat de l'espectador com a intèrpret principal.

La investigació comunicativa clàssica es limitava a l'estudi del contingut dels missatges i eliminava tota referència a la construcció dels continguts potencials o a les formes d'interpretació latents que depenen sobretot de l'intèrpret. Les anàlisis de contingut televisiu —sobretot les anàlisis quantitatives— presenten notables limitacions a l'hora d'estimar els efectes i la incidència real que poden tenir les imatges de violència sobre l'audiència. L'anàlisi dels continguts és una condició necessària, però no suficient: caldria fer, si més no, una anàlisi de la recepció.

4. La presència de violència a la televisió s'ha de comprendre tenint present que els gèneres televisius són producte d'una tradició narrativa anterior a la pròpia cultura televisiva. La primera etapa de la història de la televisió —que alguns autors anomenen la *paleotelevisió*— enquadra la violència dins les convencions de gènere. Cal assenyalar que en l'etapa actual —que alguns autors anomenen l'*era de la televisió digital*— el mateix model de televisió s'ha fragmentat i les ofertes televisives s'han multiplicat. De quina televisió o de quines televisions estem parlant? Sabem que el model de televisió actual, l'anomenada *neotelevisió*, ha trencat amb un model monopolista de l'etapa anterior. L'etapa actual es caracteritza per un trencament amb el model unívoc de les convencions de gènere, en quedar pràcticament desdibuixades les fronteres entre la ficció i la no ficció. La televisió que sorgeix a partir dels anys vuitanta amb la liberalització de l'activitat televisiva (*neotelevisió*) comporta la revisió dels límits dels gèneres. La ficció sembla abraçar tots els espais televisius i els gèneres convencionals esdevenen híbrids i es reformulen. Més que de gèneres, potser hauríem de parlar de discursos o de la polidiscursivitat en els gèneres televisius, entesos com una nova tipologia televisiva.

5. El terme *violència* és ambigu i es presta a diverses lectures, sovint contradictòries. Aquesta ambigüitat s'accentua quan ens referim a la *violència a la televisió*: quan tractem de la violència televisiva a què ens referim: a un tema, a un gènere o a unes determinades formes narratives? Qualsevol tractament en profunditat ha de considerar aquests tres aspectes. En definitiva, es tracta d'una realitat complexa que s'ha de contemplar en totes les seves vessants. En primer lloc, cal definir el concepte de violència dins el context social i cultural en què l'emmarca. Al mateix temps, quan parlem de *violència a la televisió*, aquesta definició necessita un segon nivell de contextualització: la història dels gèneres i discursos televisius i els codis expressius que són propis del llenguatge audiovisual. Finalment, és imprescindible contemplar el paper actiu de l'espectador actual i tenir present el context de la recepció i el tipus d'interpretació que en fan els telespectadors.